

İletiş

Prof. İşaya Üşür'ü Anarken...

Oktar Türel, ODTÜ İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

E-posta: oturel@metu.edu.tr

Mayıs 2020’de yitirdiğimiz meslektaş ve dostumuz Prof. İşaya Üşür, düşüncelerini kitap “form”uyla değil, makale, bildiri ve panel katkıları ile topluma iletmeyi yeğleyen bir siyasal iktisatçıydı. Nasıl tüm öykü yazarlarından roman yazması, şairlerin yapıtlarını ille de destansı kalıplara yerleştirmesi beklenmiyorsa, iktisatla uğraşan sosyal bilimcilerin de toplumla kendi tercih ettikleri kanaldan iletişim kurmaları anlayışla karşılanmalıdır. Ne var ki, yaptıkları tercih, çeşitli dergiler ve yazılı/görsel ortamlara dağılmış çalışmalarına okurların erişimini güçleştirebilir. İşaya’nın sayıları kırka yaklaşan bilimsel makalesi ve diğer ürünleri için de benzer güçlükler söz konusudur.

Şahinkaya ve Eren (2021), İşaya’nın sanayileşme, teknolojik gelişme ve “bilgi toplumu”na ilişkin on makalesini derleyerek, bu güçlüğün kısmen de olsa aşılmasına önemli katkı sağlamışlardır. Dileğim, yakın gelecekte İşaya’nın diğer siyasal iktisat ana temalarına ilişkin yazılarından da buna benzer seçkilerin derlenmesi ve okurlarla yeniden buluşturulmasıdır.¹

Ben bu iletişim ile daha mütevazı bir uğraşa yönelerek, İşaya’nın bugün de hâlâ anlamlı ve öğretici bulduğum beş çalışmasına *Mülkiye* okurlarının dikkatini çekmek istiyorum. Bu çalışmaların ilk ikisi, Türkiye ekonomisi bağlamında, “alternatif iktisat politikaları”nı ve “istikrar”ı konu almaktadır. Bunları izleyen iki çalışma, “kriz” sözcüğünün kavramsallaştırılmasına ve somut bir örnek olarak XVII. yüzyıl kapitalizminin krizini irdelemeye ilişkindir. Son çalışma ise “küreselleşme”ye odaklanmaktadır.

Söz konusu beş çalışmayı birbirine bağlayan bir ortak damar var: İşaya, iktisat tartışmalarının anlamlı ve anlaşılabilir olması için, kullanılan kavramlar ile neyin kastedildiği üzerinde bir uzlaşa sağlamanın gerekliliğine sık sık işaret etmiştir; ele alacağım çalışmalarında bu konudaki duyarlılığını gösteren ifadelerin yer aldığına aşağıda değineceğim. ²

İşaya ““Alternatif” İktisat Politikaları Tartışmalarında Gözlenen Bazı Eğilimler Üzerine Bir Not” başlıklı iletisinde ülkemizdeki 24 Ocak 1980 kararları ve onları izleyen iktisat politikalarına yandaş ve karşı olanların nasıl tavır aldıklarını özetler; yandaş çevrelerce ileri sürülen “başka bir alternatifin olmadığı” savını reddeder (Üşür, 1986). Bu savın 1980’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde dile getirilmiş biçimi, anımsanacağı gibi, TINA (there is no alternative) sloganıydı.

İşaya, anılan iletisinde her iktisat politikası demetinin amaç ve araç değişken kümelerinden oluştuğunu kaydeder. Amaç değişkenler açısından bakıldığında, her iktisat politikası demeti kendi normlarını getirir; bu normlar da toplumsal ve siyasal tercihler içerir. Kapitalist üretim ilişkileri veri alınmak üzere, her bir amaç kümesinin temsil ettiği birbirinden farklı alternatifler mevcuttur (örneğin parasalcı, ya da Keynesçi alternatifler) ve bunlar toplumun temel sınıf ve katmanları üzerinde farklı etkiler yaratır. Araç değişkenlerin seçimi ve tasarımı ise, özü itibarıyla, teknik bir sorundur.

İşaya, alternatif iktisat politikaları bağlamında biri kuramsal, diğeri ise pratik iki sorun alanına değinir. Bunlardan ilki, alternatif iktisat politikalarının sermaye birikim tarzı ile ilişkisidir ve bizi şöyle bir soruya götürür: Her bir büyüme stratejisi, zorunlu olarak beraberinde farklı politika araçlarını da getirir mi? İkinci sorun alanı ise iktisat politikası paketini uygulayacak devlet aygıtının niteliği ve bu aygıtın demokratik pratiklere ne derecede açık olduğudur. İşaya, iletisinde bu sorun alanlarının özellikle ikincisi üzerinde, fazla ayrıntıya girmeden durur.

İşaya’ya göre “sol” siyasetin iktidarda başarılı olmak için alternatif iktisat politikaları geliştirmek durumunda olduğu savı, kapitalist düzen içinde politika üretecek sosyal demokrat hareketler için geçerli olabilir. Marksist sol, iktisat politikalarının ekonomik ve toplumsal etkileri üzerinde düşünmek ve tavır belirlemek durumundadır; ancak onun önüne düzen için ve düzeni işletmek üzere alternatif iktisat politikası tasarımları üretimini temel bir uğraş olarak koymak anlamlı değildir.

İşaya’nın “Neyin İstikrarı, Nasıl İstikrar?” başlıklı makalesi (Üşür, 2001b) Türkiye’nin 2001 krizi sonrasında hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (kısaca GEGP, Nisan 2001) üzerine bir eleştiri yazısıdır. İşaya, bu çalışmasında Marx’ın basit ve genişletilmiş yeniden üretim şemalarına kısaca atıfta bulunduktan sonra, şunu vurgular: Eğer bir ulusal ekonomi, yeterli düzeyde yatırılabilir artık üretemiyorsa, dış âlemden borçlanarak başka ekonomilerin ürettiği ekonomik artıktan yararlanma yoluna gidebilir. Alınan borç, ulusal ekonomide yaratılan artığı büyütüp, ona borcu geri ödeme potansiyeli kazandırıyorsa, ilke olarak, darboğazla karşılaşılması söz konusu değildir.

Ancak Türkiye, 1980’li ve 1990’lı yılların küreselleşme süreci ve söylemi

İNİNDE DÜNYA EKONOMİSİ İLE ÜRETİM YOLUYLA DEĞİL, FİNANS YOLUYLA BÜTÜNLEŞMEYİ YEĞLEMİŞTİR. BÖYLE BİR BÜTÜNLEŞMEDE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İMA EDEN YATAY ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEN ÇOK, DÜŞEY / HİYERARŞİK İLİŞKİLER GEÇERLİ OLUR; ÜRETİM TABANI YETERİNCE GENİŞLEMİYEN BİR EKONOMİ, SAVUŞTURDUĞU KRİZDEN BİR SÜRE SONRA YENİSİNE YUVARLANIR,

İŞAYA'YA GÖRE GEGP, ÜRETİM ODAKLI BİR EKONOMİ TASAVVURUNDAN UZAKTIR. GEGP'DEKİ ANLATI, ASLINDA, ULUSLARARASI FİNANS SERMAYESİNİN YURTIÇI FİNANS SERMAYESİ İLE BÜTÜNLEŞEREK DOĞRUDAN ÜRETKEN SERMAYE ÜZERİNDE BAŞATLIK KAZANMASININ ÖYKÜSÜDÜR. 1990'LI YILLARDA İÇ FİNANS ÇEVRELERİ, DIŞ ÂLEMENDE BORÇLANARAK BÜYÜK ÇAPLI KAMU AÇIKLARINI FİNANSE EDEGELDİĞİNDEN, GEGP YAZARLARI SORUNA DEVLETİN EKONOMİDEKİ ROLÜ VE İŞLEMLERİNİ EN AZA İNDİREREK ÇÖZÜM ARAMIŞLARDIR. BÖYLELİKLE PİYASALARDA EŞGÜDÜM SAĞLAYICI VE ENFORMASYON AKIMLARINI YÖNLENDİRİCİ OLMASI GEREKEN DEVLET, UZUN DÖNEMLİ ÜRETİM VE TEKNOLOJİ GELİŞTİRME VİZYONUNDAN UZAKLAŞMakta, FİNANS SERMAYESİNİN ETKİLERİNE TÜMÜYLE AÇIK VE BAĞIMLI HALE GELMEKTEDİR.

İŞAYA, GEGP'NİN YAPISAL SORUNLAR ARASINDA SAYDIĞI TARIM SORUNLARI İLE SINIRLI VE YÜZEYSEL BİÇİMDE İLGİLENDİĞİNİ, TÜTÜN VE ŞEKER PANCARI GİBİ BAZI ÜRÜNLERDEKİ PİYASA SORUNLARINA ODAKLANMAKLA YETİNDİĞİNİ VURGULAR. OYSA BİYOTEKNOLOJİYE YATIRIM YAPAMAMIŞ VE VERİMLİLİĞİNİ ARTIRAMAMIŞ BİR TARIMSAL EKONOMİ, UZUN DÖNEMDE GIDA ÖZYETERLİLİĞİ VE ULUSLARARASI REKABET SORUNLARINI ÇÖZEMEZ. İŞAYA'NIN KULLANDIĞI MAKRO VERİLERE GÖRE 2001'DE TARIMDA KİŞİ BAŞINA ÜRETKENLİK, TARIM DIŞI ÜRETKENLİĞİN YAKLAŞIK 1/5'İDİR. BÖYLE BİR YAPIDA, UZUN DÖNEMDE KORUNAMAZ VE SÜRDÜRÜLEMEZ; ÇARELER ÖNCELİKLE TÜRKİYE TARIMININ ÇAĞDAŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ İLE BULUŞMASINDA ARANMALIDIR.

ONUN, 1986'DAKİ ÖNERMELERİNİN UZANTISINDA, TÜRKİYE'NİN OCAK 1980'DEN SONRAKİ EN KAPSAMLI EKONOMİK İSTİKRAR PAKETİ OLAN GEGP'YE "BAŞKA BİR ALTERNATİF OLMADIĞI" SAVININ DA REDDEDİLMESİ GEREKTİĞİ AŞIKÂRDIR.

İŞAYA, "KRİZ: BİR 'KAVRAM'A AÇIKLAMA NOTU" NDA (ÜŞÜR, 1998) "KRİZ" SÖZCÜĞÜNÜN BUGÜNKÜ ANLAMINA EPEY YAKIN BİÇİMİ İLE İLKİN XVII. YÜZYIL BAŞLARINDA KULLANILDIĞINA İŞARET EDER: "BİR ŞEYİN GELİŞMESİNDE YAŞAMSAL ÖNEM TAŞIYAN, YA DA KESİN AŞAMA; DÖNÜM NOKTASI, DAHA İYİ, YA DA DAHA KÖTÜ BİR GELİŞMENİN YAKIN OLDUĞU DURUM." XIX. YÜZYILA GELİNDİĞİNDE KAPSAM, "BİR RAHATSIZLIK VE GERİLİM DÖNEMİ" Nİ İMA EDECEK BİÇİMDE GENİŞLEMİŞTİR; GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIM DA BÖYLEDİR.

İKTİSAT BİLİM OLMA YOLUNDA GELİŞİRKEN, KENDİSİNE MODEL / METAFOR OLARAK NEWTON'CU FİZİĞİ ALMIŞTI; EKONOMİDE UZUN DÖNEMLİ DENGE DURUMUNDAN UZAKLAŞILMASI BİR KRİZ GÖSTERGESİ OLARAK ALGILANIYORDU. XVIII VE XIX. YÜZYILLARDA İKTİSADA BİYOLOJİ METAFORU GİRDİ. BU EVRİMCI ANLAYIŞA GÖRE, ÇEVRESİNDE GELİŞEN YENİ OLUMSUZ ŞARTLAR KARŞISINDA CANLI ORGANİZMALARIN KENDİ İÇ DENGELERİNİ

yeniden tesis etmeleri (homeostasis) gibi, ekonomik kriz yeni bir dengeleyici mekanizmayı harekete geçirmekteydi. İşıya'nın, yapısal ve tarihi bir değişmeyi ima ettiği için, bu anlayışa daha yakın durduğu seziliyor.

Eğer kriz bir değişmeyi ima ediyorsa, kriz öncesi ve sonrası durum arasında bir farklılaşma söz konusu olmalıdır. İşıya bu tür krizlere tarihsel yeniden yapılanma krizleri adını veriyor ve bunları "sahih krizler" sayıyor. Ona göre, popüler dilde kriz olarak nitelenen diğer uyumsuzluk ve dengesizlikler, konjonktür çevrimleri ve uzun dalgaların inceleme alanlarına girmelidir.

İki tür tarihsel yapılanma krizi düşünülebilir:

(1) Kriz sonrasında ekonomik sistem, nitel bir dönüşüme uğramamış, ama yeni şartlara uyum sağlayarak yeniden yapılanmış olabilir (örneğin XX. yüzyılda sosyal refah devletinin oluşumu, neo-liberal yapılanma, v.s.)

(2) Kriz sonrasında ekonomik sistemin işleyiş mekanizması ve dayandığı ilkeler nitel bir dönüşüme uğramış olabilir. İşıya, bu tür krizleri "geçiş dönemi krizleri" olarak adlandırmaktadır (örnekler: feodalizmin XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar süren çözülme krizi, Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nde yaşanan kriz). Geçiş dönemi krizleri iniş-çıkışlıdır; önceden var olan toplumsal yapılar, üretim ilişkileri ve örgütlenmeleri ile toplumsal aktörlerin (*agents*) bir kısmı ortadan kalkar; bir kısmı ise nitel değişikliğe uğrayarak varlıklarını sürdürebilir. Geçiş süreçleri zihniyet, ideoloji ve toplum kesimlerinin dünya anlayışlarındaki köklü değişimler ile birlikte gerçekleşir.

XVII. yüzyıl bir dünya sistemi olarak kapitalizmin gelişmesi açısından çok kritik bir zaman dilimidir. Bu yüzyılın Avrupa'sı demografik, ekonomik, dinsel ve siyasal kriz öğeleri ile yüklüdür; anılan kriz öğelerine bir iklim değişikliğinin (küresel soğumanın) yarattığı olumsuz şok da eklenmiştir. Savaşlar, göç ve iklim değişikliği, özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısında kayda değer nüfus azalmalarına yol açmıştır. Kriz ortamı, sadece Avrupa ile sınırlı kalmamıştır: Çin'de Ming hanedanı çökmüş, yerini Qing hanedanına bırakmıştır. Nedenleri az çok farklı olsa da Osmanlı ve (Japonya'daki) Tokugawa yönetimleri de kriz içindedir.

İşıya, "Kapitalizmin Tarihinde Krizler, I / XVII. Yüzyıl Krizi" (Üşür, 1994) başlıklı yazısında Avrupa'daki krizin temel açıklayıcıları üzerindeki farklı görüşleri özetler: Hobsbawm (1954) krizin ekonomik ve toplumsal öğelerini ön plana çıkarmaktadır. Trevor-Roper'e (1959) göre yaşanan kriz, toplum ve devlet ilişkileri açısından bir genel krizdir; gücü artan, merkezileşen, bürokratikleşen egemen prenslik ve krallıklar ile bölgesel / toprağa dayalı aristokrasiler arasındaki çatışmada tezahür etmektedir. Lublinskaya (1965) ise, Avrupa

coğrafyasındaki büyük toplumsal ve siyasal farklılaşmalar dolayısıyla, genel bir krizden söz edilmeyeceği kanısındadır.³

İşaya, anılan çalışmasında söz konusu genel krizin ekonomik öğeleri üzerinde özellikle durur; XVII. yüzyıl Avrupa'sındaki demografik dönüşümü, fiyat ve ücret hareketlerini, uluslararası ticaret ve üretim faaliyetleri ile kentleşme örüntülerini irdeler. Vurguladığı hususları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

(1) Büyüme ve genişleme eğilimlerinin ağır bastığı XVI. yüzyıla kıyasla, XVII. yüzyılda daralma ve durgunluk ön plana çıkmıştır;

(2) XVII. yüzyılın eşitsiz gelişmesi, iktisadi ağırlık ve çekim merkezlerinin yer değiştirmesine yol açmıştır;

(3) Bu yüzyılda teknolojik gelişmelerin görece sınırlı kalmasına rağmen, üretim yöntemlerinde (özellikle sınai üretimin örgütlenmesinde ve üretim ilişkilerinde) kayda değer değişiklikler izlenmiştir (örneğin *putting-out*'un yaygınlaşması, zanaatkarların ve ticaret sermayesini değiştiren işlevleri, v.b.).

Çalışmasının sonunda İşaya, krizin ekonomik ve toplumsal açıklayıcılarını ön plana çıkararak üç yazarın araştırmalarına değinir. Bunlardan Chaunu (1955-60), kıymetli metal arzındaki yetersizlikler dolayısıyla uluslararası ticaretin karşılaştığı engellerin altını çizer;⁴ Le Roy Ladurie (1966) nüfus hareketleri ve gıda arzı arasındaki ilişkilere odaklanan Malthus'gil / Ricardo'gil bir senaryodan yola çıkar; Hobsbawm (1954) ise tekil ulusal deneyimlerden hareketle genel sonuçlara varmak yerine, kapitalist uluslararası ekonominin XVII. yüzyılda karşılaştığı engelleri aşma çabalarına odaklanır.

Nicel verilerin kıtlığı ve yetersizliği önünde, her üç yaklaşımın da cesur ve soyutlama düzeyi yüksek kuramsal modeller ürettiği, bunlardan hareketle muhkem genellemelere gitmenin çok güç olduğu söylenebilir. Açıkça altını çizmemiş olsa da İşaya'nın sempatileri soruna sistematik bir bakış getiren Hobsbawm'dan yana görünüyor.

İşaya'nın andığı makalesine koyduğu başlık, kapitalizmin daha sonraki tarihsel krizlerini incelemeye niyetli olduğunu düşündürüyor. Anlaşıyor ki, buna fırsat bulamamış.⁵ Benzer biçimde, 1990'lı yıllar ve sonrasında bazı araştırmacıların yaptığı gibi, XVII. yüzyılın Avrupa coğrafyası dışındaki ekonomik ve toplumsal krizlerini küresel bir anlatıya eklemlemeye yönelmemiş. Yine de bu makale, ele aldığı konuyla ilgilenmek isteyen ülkemiz okurları için çok yararlı bir başlangıç olma özelliğini hâlâ koruyor.

Küreselleşmenin üzerinde uzlaşmış bir tanımı yok; bu kavram (i) sermaye ve metaların; (ii) teknoloji ve enformasyonun; (iii) insanların artan uluslararası hareketliliğini, başka bir deyişle zaman ve mekânın görece kısılmasını / sıkışmasını ima ediyor. Oysa küreselcilik (globalizm), düzenlenmemiş küresel kapitalizmin mutlak doğruluğunu ve arzu edilirliliğini vaz eden serbest piyasa neoliberalizmine atıfta bulunmaktadır.

Bu iki kavram arasında bir ayırım yapmak, salt kuramsal açıdan değil, günlük hayatımızdaki pratik tavır alışlar açısından da yararlıdır (Üşür, 2001a: 129). İşaya, “Küreselcilik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez” başlıklı yazısında bu ayırımdan yola çıkarak ve Marx’ın “Feuerbach Üzerine Tezler”inden esinlenerek on tez ileri sürüyor.

Bu kısa iletişide bunları tümüyle yinelemek yerine, bazılarının altını çizmek, herhalde daha uygun olacaktır:

(1) Küreselcilik, tüketmeciliktir (consumerism); küreselleşen dünyada sadece metalar değil, bireyler, devletler, politikalar ve toplumsallık da tüketilmektedir.

(2) Küresel kapitalizm, ampirik düzeyde alınmış kararları onaylatma mekanizması olarak işlemektedir; demokrasiyi geliştirmeye katkı sağlayamaz.

(3) Küresel kapitalizm, doğuşunda kendisine içkin olan kozmopolitizmi aşındırmakta, yabancı (öteki!) düşmanlığını temellendirmektedir.

(4) Küresel kapitalizm, kendisini sanallaştırarak hedef olmaktan çıkma çabası içindedir; sol hareketler onun sanal değil, gerçek olduğunu ortaya koymalıdır.

İşaya’nın öğrencileri ve onunla bazı zaman dilimlerini paylaşma mutluluğunu tatmış meslektaş ve dostları, bu zarif ve hoşsohbet siyasal iktisat bilgesini hayatları boyunca sevgi ve özlemle anacaklardır. İşaya’yı şahsen tanımamış genç kuşaklar, onun yazılarını okuduklarında, eminim ki, şu düşünceyi içlerinden geçireceklerdir: “Ne iyi, bizim toplumumuzda bir İşaya Üşür yaşamış ve bu doğruları dile getirmiş.

Sonnotlar

- ¹ Oyan (2021), İşaya'nın feodalizmden kapitalizme geçişi derinliğine inceleyen Dobb'un (1946/1992) Türkçe'ye çevirisi için hazırladığı "Takdim"i yorumlarken, bu yoldaki ilk adımı da atmış sayılabilir (bkz. şr, 1992).
- ² İşaya, bu gerekliliği kavramların kendilerine özgü tarihsel evrimine bağlar: "Kavramların tarihi, onların kapsam, alan ve içeriklerinin değişme/dönüşme tarihidir" (şr, 2003: 211).
- ³ Görece yakın tarihli bir sentez çabası için, bkz. Parker (2013).
- ⁴ Chaunu'nun (1955-60) gözlemleri, XVII. yüzyılda merkantilist iktisat düşüncesinin niye yükselişe geçtiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.
- ⁵ şr (1990)'da incelenen XVII. yüzyıl İngiliz burjuva devriminin Avrupa'nın genel krizi incelemesi için çok yararlı bir zihin alıştırması olduğu kanısındayım.

Kaynakça

- Chaunu P (1955-1960). *Sville et L'Atlantique* (12 cilt). Paris: S.E.V.P.E.N.
- Hobsbawm E J (1954). The Overall Crisis of the Seventeenth Century. *Past and Present*, No.5 (May), 33-53; No.6 (Nov.), 44-65.
- Le Roy Ladurie E (1966). *Les Paysans de Languedoc*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- Lublinskaya A D (1965/2008). *French Absolutism: The Crucial Phase, 1620-1629*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx K (1972). Theses on Feuerbach. R. C. Tucker (der.) *The Marx-Engels Reader* içinde, New York: W. W. Norton & Company.
- Oyan O (2021). İşaya şr ve Geçiş Tartışmaları. *Mülkiye Dergisi*, 1020-1036.
- Parker G (2013). *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. New Haven: Yale University Press.
- şahinkaya S ve Eren A A (2021). *Prof. Dr. İşaya şr'n Yazıları / Sanayi, Sanayileşme ve Teknoloji*, Ankara: Dost Kitabevi.
- T C Hazine Müsteşarlığı (2001). *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Matbaası.
- Trevor-Roper H R (1959). The General Crisis of the Seventeenth Century. *Past and Present*, No. 16 (Nov.), 31-64.
- Trel O (2021). İletişi. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 1063-1070.

- Üşür İ (2003). Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları? *Praksis*, 10 (Yaz-Güz), 211-238.
- Üşür İ (2001a). Küreselcilik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez. *Mülkiye*, 25 (229), 127-130.
- Üşür İ (2001b). “Pâyend-i İstikrar” ya da Neyin İstikrarı, Nasıl İstikrar? *Mülkiye*, 25 (228), 19-32.
- Üşür İ (1994). Kapitalizm Tarihinde Krizler, I - 17’inci Yüzyıl Krizi. *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 2, 122-160.
- Üşür İ (1992). Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim. M. Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (çev. A. Akar) içinde, İstanbul: Belge Yayınları, 356-466.
- Üşür İ (1990). Burjuva Devrimleri Bağlamında 17’nci Yüzyıl İngiliz Devrimi. *11’inci Tez Kitap Dizisi*, 10. 158-178.
- Üşür İ (1986) “Alternatif” İktisat Politikaları Tartışmalarında Gözlenen Bazı Eğilimler Üzerine Bir Not. *11’nci Tez Kitap Dizisi*, 2, 206-212.